

ROMÁNSKÉ JAZYKY

problematika doby vzniku, pojmenování jazyků
výčet románských jazyků, první doklady

Příčiny změn v jazyce

- dělení na vnější a vnitřní.
- vnější: společenské příčiny (např. škola, úloha společenských elit, prestiž literatury, politická situace, tabu), vlivy jiného jazyka (substráty, superstráty, adstráty) a vliv psychologie uživatelů jazyka (analogie v morfologii, viz slovesa; některé hláskové změny – asimilace, disimilace, metateze– apod.).
- vnitřní příčiny ... *vycházejí přímo ze systému daného jazyka, z jeho fungování* (Zavadiš). Např. tendence systému k rovnováze, tendence k ekonomičnosti, potřeba expresivního vyjadřování (Ch. Bally), procesy spojené s gramatikalizací (náhrada prvku na pravé straně gramatikalizační škály, snaha o průhlednost formy, posuny mezi funkcemi, viz čas – vid); tyto tendence jsou právě jen tendencemi, existuje řada případů, kdy je jazyk s nimi v rozporu

Jména jazyků

- situaci v latině si je možné přiblížit pomocí paralel s dnešními živými jazyky
- doba vzniku pojmenování pro jazyk se nerovná době vzniku jazyka
- změny v jazyce a změny v postoji mluvčích k jazyku (metalingvistické změny) spolu nemají mnoho společného
- např. pod jménem moderní arabština je zahrnuta řada „dialektů“, které nejsou navzájem všechny srozumitelné. Pro mnohé nevzdělané mluvčí je mluvená spisovná arabština nesrozumitelná. Nikdo však nepochybuje o jednotě arabštiny. Podobná situace je v čínštině.
- novořečtina je stále řečtinou i přes řadu změn; naopak pojmenování norština vzniklo bez výrazných předchozích změn v jazyce
- až do 9. století není na území Románie dochováno jiné označení pro užívaný jazyk než latina (možná ale jiné jméno pouze neznáme)
- v té době existoval standardizovaný psaný jazyk používaný málo početnou literární špičkou a velké množství lokálních forem mluveného jazyka, které ani nemusely mít označení (srov. jména pro kreolské jazyky jsou pozdějším vynálezem lingvistů)
- termín *rustica Romana lingua* (r. 813) je úzce spojen s Alcuinovou reformou pravopisu a výslovnosti, která byla provedena krátce předtím. Představa nového jazyka není v té době spojena ani tak s celkovými rozdíly mezi latinou a románským jazykem, ale s rozdíly mezi nařízenou (reformovanou) výslovností latinsky psaných textů a každodenní výslovností.
- vytváření jmen pro románské jazyky nespadá do karolínské doby, ale přibližně do let 1000–1300. Na různých místech k tomu dochází v rozdílné době a je to spojeno s psaným projevem v daném jazyce.
- pojmenovávání jazyků je úzce spjata s celou společenskou situací, se vzrůstem hospodářství, moci laiků a růstem kultury, která nebyla vázána pouze na církev, užívající latinu. Jména pro románské jazyky se v rané fázi vztahují na jejich psanou podobu.
- ještě ve 13. stol. byla západní románská Evropa chápána z jazykového hlediska jako dialektálně rozrůzněná, v zásadě ale jednotná oblast. Podobná situace asi byla ve starém Řecku, kde mluvčí rozuměli jednotlivým dialektům a autoři si vybírali dialekt podle literárního druhu.
- zavedení jména pro jazyk je tedy těsně spjata s existencí psané podoby a s mocnými, ale málo početnými skupinami; je to změna shora
- antické zprávy o jazyce prvních století po Kr. pochází jednak od gramatiků a jednak od církevních autorů

- gramatici od Varrona po Cassiodora opisovali navzájem svá díla včetně příkladů. Zmínka o jazykových změnách se někdy objevuje se značným zpožděním (zpráva o asibilaci *t* před jodem podle Hermana až po cca 200 letech) a někdy rovněž doporučují velmi zastaralou výslovnost (vyslovování *h*). Gramatici se staví zvláště proti tendencím, které by mohly poškodit slabičnou strukturu slova (délka vokálů, synkopa apod.).
- církevní autory zajímala především srozumitelnost textu pro široké publikum
- ještě v 6. stol. byli věřící schopni rozumět biblickým textům a komentářům, které jim byly předčítány
- teprve v 7. stol. se objevují zmínky o poklesu gramotnosti
- církevní autoři propagovali jako ideál *simplicitas*, protože bylo velmi důležité, aby všichni dobře rozuměli. Doporučovali vyhnout se rétorickým ozdobám, obtížným slovům (např. přejatým slovům nebo inovacím) a číst pomalu a srozumitelně. Nepochybovali ale o jednotě latiny.
- někteří z nich (např. už Augustin) si ale uvědomovali, že se nejedná pouze o rozdíl ve stylistické úrovni, ale že jde o systémové rozdíly (oblast gramatiky)
- podle Hermana byl v 5. stol. převládající názor o jednotě latiny částečně iluzí; odstředivé tendence zatím nenabývaly takového rozsahu, aby znemožnily komunikaci. Rozdíl mezi pomalu se měnící prestižní psanou podobou a relativně rychlým, v té době ještě více zrychleným, vývojem mluveného jazyka se zvětšoval.
- kolektivní iluze o jednotě jazyka přetrvávala alespoň ještě jedno století, možná i více

Vznik románských jazyků

- většina jevů existujících v románských jazycích je doložena už v latinských textech doklady jsou různě staré, více či méně sporadické, ale není rozdíl – nebo jen velmi malý – v geografickém rozložení
- na základě srovnávání románských jazyků lze vyvozovat, že některé jevy jsou relativně staré, ačkoliv nejsou přímo doloženy (např. člen, restrukturalizace slovesného systému)
- regionální rozlišení se v psaných textech objevuje od 5. stol. dál
- podle A. Varvara nelze dokázat existenci diglosie a pokládá ji za nepravděpodobnou; rovněž odmítá reálnou existenci protorománského jazyka, je to jen intelektuální konstrukt
- také Wright se staví proti diglosii v 6. a 7. stol., protože spisovatelé nerozlišovali přesně latinu a románský jazyk. Diglosie totiž musí být úmyslně zavedená a neustále udržovaná, hlavně školou. Na území Románie byl stále jeden jazyk s velkým množstvím psaných a mluvených registrů.
- během procesu latinizace a s ním spojené akulturace se šířily „vulgární“ jevy; podobně jako ve všech ostatních jazycích, některé z nich byly široce tolerovány, některé byly tolerovány méně a jiné potlačovány jako příliš hovorové (ze sociálního nebo geografického hlediska)
- lze předpokládat, že jevy prvního typu budou doloženy hojně, jevy druhého typu méně a třetího téměř vůbec
- A. Varvaro situaci v latině znázorňuje jako pevnou, ale elastickou kopuli, pod níž působí různé síly (inovace, expresivita, odchylky atd.)
- odstředivé tendence musely být geograficky rozdílné, ale doklady různých jevů budí zdání jednoty římského světa. Jednotná byla především norma a variace byly podobné a neustále byly konfrontovány s normou.
- existence vztažného modelu (normy) umožňuje bohatství variací (viz dnešní jazyk málo vzdělaných lidí nebo hovorový jazyk). Zmizení zastřešující normy způsobí úbytek variant a příklon k některým z nich.
- na udržování normy měly významný vliv společenské elity a prestižní centra, které vykonávaly sociální i jazykovou kontrolu. Vývojové tendence měly šanci větší rozšíření

pouze v případě, že byly akceptovány elitami. Např. vliv keltského substrátu byl pravděpodobně z těchto důvodů velmi omezený.

- vznik románských jazyků: důsledek vývoje nebo skokové změny?
- A. Varvaro a další moderní badatelé se přiklání k názoru o skokové změně, „katastrofě“, protože jedině ta může vysvětlit historický vývoj.
- katastrofou bylo právě zmizení jednotící normy („zboření zastřešující kopule“), což bylo důsledkem politické a společenské změny po pádu impéria (období, ne rok 476). Neprojevilo se to všude stejně rychle. Tam, kde senátorská aristokracie měla silnou sociální pozici, kde fungovaly nadále školy, kde se intenzita obchodní ho a kulturního styku snižovala pomalu, lokální forma jazyka zaujala pozici normy později, protože to nebylo tak nutné. Naopak v oblastech izolovaných, s probíhající romanizací nebo vystavených invazím byl vývoj rychlejší.
- vývoj románských jazyků byl tedy způsoben kolapsem normy, nikoliv vynálezem středověké latiny
- Wright se zabývá protikladem vývoj x vynález
- ve vývoji společnosti hrají vynálezy (počiny jednotlivců) důležitou roli, v jazykové oblasti je to např. vynález písma, přiřazení různých stylistických úrovní k různým společenským situacím, stanovení spisovného jazyka
- podle Wrighta karolínští učenci rozdíl mezi latinou a románským jazykem spíše vynalezli než že by ho pouze zjistili
- vynálezem byl i zápis románských jazyků odlišný od latiny
- řada fonetických a gramatických změn se děje nevědomě, ale existují i takové, které mohou být velmi snadno úmyslné (např. vyhnutí se homonymii)
- podle Wrighta má iniciativa jedinice ve všech typech jazykových změn větší roli než se předpokládá

Dělení románských jazyků

Přehled románských jazyků (viz materiály z www.orbilat.com)

Románské jazyky se dělí na dvě velké skupiny – východní a západní. Západní: Galie, Hispánie, S Itálie; východní: zbytek Itálie, Balkán. Rozlišovacím kritériem je zachování koncového *-s* a sonorizace intervokálních *-p-*, *-t-*, *-k-* na západě, kdežto na východě *-s* mizí a k sonorizaci nedochází. Pro západní jazyky se také předpokládá silnější přízvuk, který měl způsobit např. ztrátu koncových vokálů tam, kde se na východě zachovaly.

Dělení románských jazyků se nejčastěji zakládá na geografickém principu a na stupni blízkosti jednotlivých jazyků, což spolu souvisí. některé jazyky jsou na pomezí a lze je zařadit do dvou skupin (katalánština, dalmatština).

I. Balkánské románské jazyky

Rumunština

- dělení na 4 základní dialekty:
- 1. dákorumunština (dnešní Rumunsko, Besarábie a část Bukoviny, kterou zabral SSSR); literární rumunština na základě valašského dialektu. Do této skupiny by spadala i moldavština, která je rumunštině bližší než ostatní dialekty. narozdíl od nich je z politických důvodů považována za samostatný jazyk)
- 2. Makedorumunština a Arumenština (*Aromân*), mluví se jimi roztroušeně po celém Balkáně
- 3. Meglenorumunština (sami mluvčí tohoto jména neužívají, říkají si Vlaši), asi 1000 lidí, SV od Salonického??? zálivu
- 4. Istrorumunština (Istrie, dnes v Itálii), asi 1500 lidí, všichni bilingvní

Dalmatština

- přechod mezi balkánskými a italskými jazyky, na dalmatském pobřeží
- zanikla, do 19. stol. se dochovala v mluvené podobě na ostrově Krk u malé populace

II. Rétorománština

- východní a centrální alpská oblast
- některé varianty rétorománštiny i pro literární účely, zvláště po lut. reformaci
- čtvrtý úřední jazyk Švýcarska, nikdy nezískal jednotnou literární podobu

III. Italománské jazyky**Sardština**

- na Sardinii kromě oblasti katalánštiny a janovského dialektu
- 4 dialekty (*logudorese, campidanese, gallurese, sassarese*)

Italština

- řada dialektů, kromě Itálie se jí mluví v San Marinu, Švýcarsku, na Korsice, v části Istriie, která po válce přešla Jugoslávii, + někt. další malé oblasti
- členění na dialekty problematické, 3 velké skupiny dialektů
- 1. *alto-italiani/settentrionali* (venetský, istrijský, galoitalské – piemontské, lombardské, ligurské, emiliano-romagnoli)
- 2. *centro-meridionali*, největší část Itálie, dělení na 3 oblasti: *marchigiano-umbro-romanesca, abruzzese-pugliese settentrionale-molisano-campano-lucana, salentina e calabro-sicula*
- 3. *toscani*, 4 oblasti: *centrale o fiorentina; occidentale; senese; aretino-chianaiola*
- po politickém sjednocení došlo i k expanzi spisovné italštiny

IV. Galorománské jazyky

- sporné dělení na jazyky a dialekty

Provensálština

- na rozhraní mezi Francií a Itálií, politicky i jazykově

Gaskonština

- od provensálštiny se liší iberským substrátem, některé rysy iberorománských jazyků
- JZ část Galie přibližně po řeku Garonnu

Okcitanština

- ztotožňuje se s **provensálštinou**, někdy s gaskonštinou nebo dialektem *languedocien*, podle jiných jsou to oddělené jazyky

Frankoprovensálština

- rovněž v oblasti mezi Itálií a Francií, liší se od provensálštiny, italských dialektů i francouzštiny

Francouzština

- stará francouzština se dost lišila od moderní, obzvláště od 15. stol. rychlé změny působením Paříže jako centra, které přebíjelo ostatní dialekty
- dialekty normanský a pikardský v severní Francii; valonský (jazyk francouzsky mluvících Belgičanů s regionálně významnou literaturou)
- ostatní dialekty na ústupu

- ve Francii 3 skupiny jazyků: jižní část (provensálština, gaskonština a spol.) menší vliv germánských jazyků, konzervativnější ve fonetickém vývoji; severní část větší vliv germánských jazyků, menší romanizace; frankoprovensálština na silně romanizovaném území, ale s dlouhou vládou germánských Burgundů – vykazuje rysy obou + některé vlastní rysy

V. Iberorománské jazyky

Katalánština

- jazyk na pomezí s galorománskými jazyky, byl s nimi v kontaktu, má některé jejich rysy valencijský a baleárský dialekt (pro nacionalisty jazyky)

Španělština

- také kastilština, protože moderní španělština je pokračováním kastilského dialektu, který díky politické převaze postupně převládl
- kastilština byl poměrně progresivní dialekt
- dialekty: leonský (územní rozšíření neodpovídá hranicím historického ani dnešního Leónu; asturský; aragonský (v historii dialekt v Aragonii a Navaře, dnes v provincii Huesca); extremadurský; andaluzský
- z historických dialektů dále mozarabský a dialekt šp. Židů, tzv. ladino; dialektální situace ve střed. Španělsku lze těžko rekonstruovat
- kromě Brazílie a někt. menších území celá Latinská Amerika

Galicijština a Portugalština

- uvádí se někdy dohromady pro vzájemnou blízkost jako dvojice gallego – português, dnes galicijština chápána jako samostatný jazyk (ne dialekt)
- společné počátky v SZ rohu Pyr. pol. (Lusitánie)
- v porovnání s kastilštinou mnohem konzervativnější
- portugalština má 4 zákl. dialekty, ostrovní dialekty azorský a madeirský
- Brazílie

První doklady velkých románských jazyků

Francouzština

- tzv. *Giuramenti di Strasburgo* (Strasburské přísahy)
- souvislý text z roku 842/843?
- obsahem je obnovení spojení Ludvíka a Karla (synové Ludvíka Pobožného) proti jejich bratrovi Lotarovi
- Ludvík přísahal německy a Karel francouzsky, aby přísaze rozuměli vojáci z vojska toho druhého
- přísaha je zahrnuta do latinské historie (celkem slušná stylistická úroveň), jejímž autorem je *Nitardo*, vnuk Karla Velikého
- text je dochován jen na jednom rukopise o cca 150 let mladším, ale přepis je pravděpodobně dost věrný
- text: Tagliavini, Origini, str. 483n.
- Provensálština/okcitanština
- doklady jednotlivých slov v textech ze 7.–9. stol.
- nejstarší doklad celý v provensálštině 1102 (str. 495)
- existuje také text z 11. nebo už z 10. stol., který byl ale hodně porušen, takže není zřejmé, je-li napsán provensálsky

Katalánština

- až do 13. stol. psali katalánští básníci provensálsky, katalánsky až Ramon Llull (1235–1315)
- také poměrně brzo jednotlivá slova (9.–13. stol.)
- celý prozaický katalánský text je fragment knihy kázání z konce 12. a poč. 13. stol. (str. 501n.)

Španělština

- emiliánské glosy z kláštera San Millán de la Cogolla (provincie Logroño), v rukopise, který obsahuje kázání a životopisy svatých; o dataci se vedou spory, 10. nebo 11. stol.
- siloské glosy z kláštera Santo Domingo de Silos v Castilii z 10. stol.
- seznam sýrů z kláštera v Rozuela, kolem r. 980, prvky leónského dialektu

Portugalština a galicijština

- ve starých textech není možné tyto dva jazyky odlišit
- obzvláště se využívala pro lyrickou poezii, a to i v Castilii (Alfonso el Sabio)
- jednotlivá slova v 9.–12. stol., neúmyslně
- první doklady celé v galicijsko-portugalštině od konce 12. stol. (str. 508)

Italština

- tzv. *indovinello veronese* z 8. nebo 9. stol. (str. 524nn.)
- venétský dialekt
- *placito capuano* z r. 960; text je psán latinsky, ale svědectví je zachyceno v italštině

Rumunština

- odlišná situace od ostatních jazyků, Rumuni žili v byzantsko-slovanském prostředí
- nejprve státním jazykem řečtina, po příchodu Slovanů a vytvoření slovanských knížectví ve správě i církvi také slovanština (staroslověnština nebo stará církevní slovanština)
- první známé dokumenty ve slovanském jazyce z pol. 14. stol.
- první doklad psaný celý v rumunštině, který se zachoval (nepochybně ne nejstarší) je dopis z r. 1521 ohledně jedné z tureckých tažení
- začátek a konec jsou ve slovanském jazyce, je psán cyrilicí, kterou Rumuni přijali a používali až na malé výjimky až do pol. 19. stol. (str. 541)